

MEHMET AKİF'İN PERSPEKTİFİNDEN MÜSLÜMANLARIN GERİ KALMASININ DİNİ SEBEPLERİ FROM MEHMET AKİF'S PERSPECTIVE: RELIGIOUS REASONS AS TO WHY MUSLIMS REMAIN BEHIND

MEHMET ŞAŞA
DR. ÖĞR. ÜYESİ.
KİLİS 7 ARALIK ÜNİVERSİTESİ İLAHİYAT FAK.

ABSTRACT

This study is confined to delineating some religious reasons behind Muslims transforming from being the subject of determining and building the world history into an object as of the 20th century, with reference to the works of our Poet of Independence, Mehmet Akif Ersoy, who had the intellectual accumulation of his time and witnessed the disappearance of the Ottoman Empire from the stage of history at the beginning of the 20th century. Accordingly, a number of religious reasons, from Akif's point of view, are identified that caused Muslims, who had actually played the leading-role in forming the world history for centuries, to turn into an object that is subject to plans made on them from all around the world, in particular the Middle East. As a result of this research, according to Safahat that is Akif's work where he has compiled his poems, it is seen that Muslims were accustomed to laziness, hopelessness, emotionlessness, corruption, ignorance, discord, and nationalism, and that he complained about those as the cause of loss of power. In addition, it is also seen that Muslims remained behind due to a misconception of qadar, a conception of tawakkul distanced from its true purpose, a narration of religion-teaching full of superstitions, presentation of fabricated stories as hadiths without putting them through a scientific methodology, leading to laziness by constantly imposing that this world is temporary, thereby falling far behind reaching the true goal of the religion. One of the primary goals of this study is to offer a number of solutions, in accordance with the national poet's thoughts, to the problems that Muslims face today. In this study, the poet's own works are scrutinized as primary references, and the sources that quote his thoughts as secondary references.

Keywords: Mehmet Akif Ersoy, Laziness, Hopelessness, Nationalism, Ignorance.

ÖZ

Bu araştırma, yirminci yüzyılın başlarında Osmanlı İmparatorluğu'nun tarih sahnesinden silinmesine şahitlik yapan, yaşadığı dönemin de entellektüel birikimine sahip, İstiklal şairimiz Mehmet Akif Ersoy'un eserlerinden hareketle Müslümanların, 20. asır itibarı ile dünya tarihini belirlemede veya inşa etmede özne olmaktan çıkmasının dinî bir takım sebeplerini ortaya koymakla sınırlandırılmıştır. Böylece Akif'in nazarında, birçok asırda dünya tarihinin şekillenmesinde özne/suje rolünü aktif bir şekilde üstlenen Müslümanların, dünyanın dört bir tarafında özellikle de Ortadoğu'da adeta üzerinde planlar ve hesaplar yapılan nesne/obje konumuna düşmelerinin bir takım dinî nedenleri tespit edilmiştir. Bu araştırma neticesinde Akif'in, manzumelerini topladığı Safahat adlı eserinde Müslümanların atalet, ye's, hissizlik, yolsuzluk, cehalet, tefrika ve milliyetçiliğe müptela oldukları ve bundan dolayı güçlerini kaybetmelerinden yakındığı görülmüştür. Bunun yanı sıra, yanlış kader algısı, maksadından uzaklaştırılmış bir tevekkül anlayışı, hurafelerle dolu bir din anlatımı, uydurulmuş bir takım rivayetlerin ilmî bir usul ile ayıklanmadan hadis diye aktarılması, dünyanın fânî olduğu sürekli empoze edilerek tembelleğe sürüklenmeleri böylece dinin gayesinden uzaklaşmalarını da Müslümanların seffil olmalarında önemli amiller olarak zikrettiği müşahede edilmiştir. Bu çalışmada millî şairin düşüncelerinden hareketle günümüzde Müslümanların içinde olduğu problemlere bir takım çözüm önerileri sunmak asıl gayelerdendir. Araştırmada müellifin kendi eserleri aslı unsur, onun düşüncelerini aktaran kaynaklar da tâli unsur olarak incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Mehmet Akif Ersoy, Atalet, Ye's, Kavmiyetçilik, Cehalet

Giriş*

Büyük fikir adamlarının görüşleri ve fikirleri üzerinde araştırma sıklığı ile toplumsal problemlerin çözümü arasında doğru bir orantının olduğu kabul edilmektedir.¹ Çünkü onlar, yaşadıkları dönemin problemlerini tespit edip eserlerinde kaleme almayı âdeta bir vazife addetmişlerdir. Osmanlının son döneminde yaşayan, nazmın Mimar Sinan'ı olarak gösterilebilecek olan Akif'in kendi dönemindeki problemleri nasıl ele aldığı ve analiz ettiği son derece önemlidir. Bu çalışmadaki amaç, M. Akif'in zaviyesinden bakarak genel anlamda İslâm ümmetinin geri kalmasının sebeplerini, özel anlamda ise bunun dinî birtakım sebeplerini ortaya koymaktır. Bu çalışmada Akif'in yedi eserinin olduğu "Safahat"² adlı

* Bu çalışma, aşağıda zikredilen sempozyumda bildiri olarak sunulmuş ve özeti yayımlanmıştır. Özet için bkz. "Mehmet Akif'in Perspektifinden Müslümanların Geri Kalmasının Bazı Dinî Nedenleri", *Uluslararası Mercidabıktan Günümüze 500 Yılda Orta Doğu Sempozyumu*, Kilis 7 Aralık Üniversitesi, 26-27 Ekim 2017, s. 110.

¹ Hüsnü Ezber Bodur, "Akif'e Dini Sosyolojik Bir Bakış", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Erzurum 1997, sy. 13, s. 21.

² *Safahat*, şu yedi kitaptan oluşmuştur: Birincisi: Eserinin genel ismini taşıyan "*Safahat*"tır. Bu üç bin mısradan ibaret olup kırk üç şiirden oluşur. İkincisi: Süleymaniye Kürsüsünde'dir. Bu eser, bin mısradan oluşup 15 Ağustos 1328 senesinde basılmıştır. Üçüncüsü: Hakkın Sesleri, beş yüz mısradan mürekkep olan on parça şiirden müteşekkildir. Dördüncüsü: Fatih Kürsüsünde, bin sekiz yüz mısradan oluşur. Beşincisi: Hâtıralar namındaki, bin altı yüz mısradan oluşan on parça şiirdir. Altıncısı: Âsım, iki bin beş yüz mısradan ibarettir. Yedincisi: Gölgeleler, Mısır'da eski harflerle basılmıştır. Bu kitapta bin beş yüz mısradan oluşan kırk bir parça şiir vardır. Bu yedi Safahat'taki mısraların tamamı on iki bindir. Bunlardan başka yazılıp da neşredilmemiş şiirleri yoktur. Binlerce beyitlik şiirlerini ise imha ettiği için günümüze ulaşmamıştır. Nesir yazılarına gelince, Sırat-ı Müstakim ve Sebîlurreşâd mecmualarında neşredilen yüz kadar makale ve hasbihali, elli kadar ter-

eseri esas alınmıştır. Zira Safahat'ta olan şiirler, dinî, millî ve sosyal açılardan memleket meselelerini anlatan, dertleri ele alan, tenkitler, hicivler, tasvirler yapan, ilim ve irfan ile yükselişin gerekli olduğunu ve şanlı mazi hasretini dile getiren manzumelerdir.³

Babası Mehmet Tâhir Efendi, aslen Arnavutluk'un İpek kazası Şuşisa köyüne mensup olup küçük yaşta tahsil için İstanbul'a gelmiştir. Mehmet Akif, 1290/1873 senesinde İstanbul Fatih'te Sarıgözel semtinde doğmuştur. Annesi ise aslen Buharalı olup Tokat'a yerleşmiş bir aileden olan Emine Şerife Hanım'dır.⁴ Akif, haksızlıklara tahammül etmeyen izzetli ve mütevazı bir dava adamıdır. Zira o, 11 Mayıs 1913 tarihinde müdürünün haksız yere vazifesinden alınması üzerine memuriyetten istifa etmiştir.⁵ Aynı zamanda döneminde ilmî vukûfiyetine ve Arapça bilgisine güvenilen bir şaysiyettir. Zira Türkiye Büyük Millet Meclisi'ndeki bütçe müzakereleri sırasında alınan bir karar üzerine 21 Şubat 1925 tarihinde Diyanet İşleri Başkanlığı, Kur'ân'ın tefsiri için Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'a, tercümesi için de Mehmet Akif'e teklifte bulundu.⁶ Akif, eskiye kayıtsız şartsız; yeniye de körü körüne bağlı değildi. O, bu konuda "eski, eski olduğu için atılmaz, fena olursa atılır. Yeni de yeni olduğu için alınmaz, sadece iyi olursa alınır." düsturu ile hareket etmiştir.⁷ Onun neşredilen ilk şiiri, "Kur'ân'a Hitab" başlıklı manzumesidir. Bu, 2 Mart 1311/1895 tarihinde Mektep mecmuasının 26. Sayısında çıkmıştır. Ayrıca 1313-1314 senelerinde Resimli Gazete'de bazı şiirleri neşredilmiştir. Sırat-ı Müstakîm ve Sebîlurreşâd mecmualarında yer alan bazı şiirleri dinî, hikemî ve ahlakî gibi muhtelif bir takım konular hakkında olup, bunları Safahat'a almamıştır. O, bu şiirlerinden bahsetmez ve bunlara pek önem vermezdi. Meşrutiyetin ilanı ile Sırat-ı Müstakîm mecmuasında düzenli bir şekilde şiirlerini neşretmeye başlamıştır. Burada parça parça neşrettiği şiirleri "Safahat" adıyla kitap halinde basıldı.

cümesi, on kadar da mev'izesi vardır. Geniş bilgi için bkz. M. Akif, *Safahat*, İnkılâp Kitapevi Kenan Matbaası, İstanbul 1944, s. VII. (Ömer Rıza Doğrul'un hazırladığı Mukaddime kısmında), s. XVIII-XIX. Ayrıca bkz. M. Ertuğrul Düzdağ, *M. Akif*, Kapı Yayınları, İstanbul 2013; M. Akif, *Düzyazılar, Makaleler, Tefsirler, Vaazlar*, (haz. A. Vahap Akbaş), Beyan Yayınları, İstanbul 2010.

³ Ahmet Kabaklı, *Mehmet Akif*, Türk Edebiyatı Vakfı Yay., İstanbul 1984, s. 163.

⁴ M. Akif, *Safahat*, (Ömer Rıza Doğrul'un hazırladığı Mukaddime kısmında), s. VII; Mithat Cemal, *Mehmet Akif*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., Ankara 1990, s. 7-vd.; Fevziye Abdullah Tansel, *Mehmet Akif (Hayatı ve Eserleri)*, Mehmet Akif Fikir ve Sanat Vakfı Yay., Ankara 1991, s. 3-5; Kabaklı, *Mehmet Akif*, s. 26-27; M. Orhan Okay, M. Ertuğrul Düzdağ, "Mehmet Akif, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Ankara 2003, c. XXIIIX, s. 432.

⁵ Düzdağ, "M. Akif", *DİA*, c. XXIIIX, s. 433.

⁶ Düzdağ, "a.g.e.", *DİA*, c. XXIIIX, s. 434.

⁷ M. Akif, *a.g.e.*, s. XXVIII.

Mehmet Akif Ersoy'un fikrî olarak Cemalettin Efganî ve Muhammed Abduh'tan etkilendiği söylenmektedir. Ancak Akif, onların yaptığı gibi İslâm'ın genel sistemine farklı bir bakış açısı ve yorum getirme ve bu fikirleri ülkemizde yayma düşüncesi gütmeyip, yaşadığı toplumda İslâm ruhunun canlanması düşüncesini amaçlayarak onlardan farklı bir tutum sergilemiştir.⁸ Zira o, dinin teorik kısmından ziyade, pratik kısmı ile ilgilenmiş ve din ile toplumun karşılıklı etkileşimini ön plana alarak bazı tespitlerde bulunmuştur.⁹ Aynı zamanda o, dinin bireysel yönünü önemseydiği kadar, kolektif cihetini de önemli görmüştür. Diğer bir ifade ile o, bireysel kemâlâtı önemseydiği kadar, toplumsal olgunluğu ve erdemliliği de önemsemiştir. Bundan dolayı da o, sadece kendisinin kurtuluşunu değil, bütün İslâm ümetinin kurtuluşunu dert etmiştir. Zira o, bunu şöyle ifade etmiştir:

Geçiyor şimdi esaretle deyip eyyamı,
Müslümanlar gibi mazisi büyük bir kavmi,
Ebedi zillete mahkûm edemem doğrusu ben.¹⁰

Mehmet Akif Ersoy'un yaşadığı dönemin konjonktürel yapısında da etkilendiği görülmektedir. Bu süreç içerisinde o, şiir dilini sosyo-kültürel meseleleri dile getirmede önemli bir vasıta olarak görmüştür. İçinde bulunduğu toplumun diğer meseleleri ile olduğu gibi geri kalmışlığın iktisadî, dinî ve toplumsal nedenlerini manzum bir şekilde ifade etmiş ve bu problemlerin çözümüne yönelik formüller geliştirerek, kalkınmaya yönelik çözümler önerilerinde bulunmuştur.

1. Geri Kalmışlığın Nedenleri

Mehmet Akif, Müslümanların geri kalması konusunda tembellik, cehalet, Kuran'dan uzaklaşmak, kavmiyetçilik, ilmi eksiklikler, yanlış tevekkül ve kader anlayışı, eğitim politikası, sosyal kurumlardaki hantallık, kültürel yozlaşma ve dinin hükümleri ile amel edilmemesi gibi bir takım nedenler sıralamıştır. Akif, kalemi çok güçlü bir şâir olduğu kadar, derûnî tefekkür sahibi bir mütefekkindir. Onun bu yönünü göz ardı edip sadece edebî yönünü esas alanlar onu eleştirmişlerdir. Hâlbuki mütefekkir Akif'in kafasını meşgul eden iki önemli konu vardır. Birisi millet, diğeri de İslâmiyettir.¹¹ Dolayısıyla onun, Müslümanların geri kalması konusunda ortaya koyduğu nedenleri toplumsal ve dinî nedenler diye iki ana başlık altında toplamak mümkündür.

⁸ Sezai Karakoç, *Mehmed Akif*, Diriliş Yayınları, İstanbul 2007, s. 22- 24.

⁹ Satılmış Öz, "M. Akif Ersoy'da Geri Kalmışlık ve Kalkınma Problemi", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Yıl: 18, sy: 30, Temmuz-Aralık 2013, s. 143.

¹⁰ M. Akif, *Safahat*, s. 144.

¹¹ M. Akif, *a.g.e.*, s. XXIX.

1.1. Toplumsal Nedenler

Toplumların geri kalmasının sadece dinî bir takım sebeplere bağlanması, pek doğru görünmemektedir. Zira böyle olsaydı, dindar olmayan veya her hangi bir dine mensup olmayan kavimler, hiç ilerleyemezdi, hatta varlıklarını bile sürdüremeyebilirdi. Aynı şekilde dindar toplumların hiç geri kalmamaları, daima hâkim konumda olmaları gerekmez miydi? Realiteye bakıldığında durumun böyle olmadığı rahatlıkla görülmektedir. O halde toplumların ilerlemesinde din olgusunun etkili olduğu kabul edilmekle birlikte, dinin asıl faktör olduğunu söylemek zor görünmektedir. Akif'in fikir dünyası da detaylı bir bakış açısı ile incelendiğinde, İslâm ümmetinin geri kalmasında sadece dinî etkenler tespit edilmediği, bunların yanı sıra birçok toplumsal gerekçenin de ortaya konulduğu görülmektedir.

Mehmet Akif, Osmanlı'nın dolayısıyla İslâm âleminin geri kalmasında toplumsal bir takım nedenleri zikretmiştir. Bu nedenler arasında “cehalet” faktörü öne çıkmaktadır. Cehaleti, felaketlerin başı olarak görmüş ve mektepsizliği tüm Osmanlı milletlerinin bu akibete uğramalarının başlıca nedeni olarak göstermiştir. O Müslüman unsurların geri kalmışlığından ve cehaletinden bahsetmiştir.¹² Zira Akif'e göre cehalete mübtela olmuş millette ne din ne de namus kalır. O, cehaleti “İslâm ümmetinin sinesine çöken kapkara bir kâbus” diye nitelemiştir.¹³ Aynı şekilde cehaleti, zilletin sebebi ve hakiki düşman olarak görmüştür.¹⁴ O, cehaleti zulmete benzetmek suretiyle câhili köre; ilmi nura teşbih ederek âlimi de gören kişiye benzetmiş, câhil ile âlimin asla kıyas edilemeyeceğini ifade etmiştir.¹⁵ Bunun için de toplumu aydınlatacak âlimler yetiştirecek medrese ve mekteplerin yetersizliğinden yakınmıştır.¹⁶

O, sadece medreselerin değil, diğer eğitim kurumlarının da yetersizliğinden bahsetmektedir. Mülkiye, tıbbiye, bahriye, baytar mektebi, ziraat mektebi, mühendishane gibi eğitim kurumlarının kalifiye eleman yetiştirmekte yetersiz olduklarını belirtmekte ve bu durumun bizi dışarıya bağımlı hale getirdiğini, kendi toplumsal problemlerimizi kendimiz çözemez hale geldiğimizi ifade etmektedir.¹⁷ Tersane veya deniz işlerinde İngilizlere; köprü için Belçikalılara; bütçe hesaplarını yapmak için Maliyeye Mös-yö Loranlara; sanayi için Bürüksel, Berlin veya İspanya'ya ihtiyaç duyulduğunu beyan etmektedir.¹⁸ Sanayinin battığını, ticaretin öylesine olduğu-

¹² M. Akif, *Safahat*, s. 140.

¹³ M. Akif, *a.g.e.*, s.178.

¹⁴ M. Akif, *a.g.e.*, s. 225.

¹⁵ M. Akif, *a.g.e.*, s.120.

¹⁶ M. Akif, *a.g.e.*, s. 135.

¹⁷ M. Akif, *a.g.e.*, s. 135.

¹⁸ M. Akif, *a.g.e.*, s. 325.

nu, ziraatın ilkel şartlarda yapıldığını ifade etmektedir.¹⁹ Kısaca Akif, kendi dönemindeki eğitim felsefesini eleştirmektedir. Ona göre devletimizin çökmeye yüz tutmasının asıl nedeni, beşikten itibaren çocukların kulaklarına fısıldanan ve daha sonra öğretmenler, yazar ve devlet adamları tarafından işlenen karamsarlık ve korkak bir hayat ve eğitim felsefesidir.²⁰

Toplumun gerilemesinde onun dikkat çektiği başka bir husus da sosyal kurumların yeterli niteliğe sahip olmamalarıdır. Akif, eğitim kurumlarını eleştirdiği gibi, diğer sosyal kurumları da tenkit etmiştir.²¹ Bununla beraber o, gerekli sosyal kurumların ya kurulmadığını ya da yeterince kurumsallaşmadığını belirtmektedir. Kışla, daire, medrese, mektep gibi kurumların yeterli niteliğe sahip olmadığını ifade etmektedir.²² Ancak Akif, bu durumu eleştirmekle beraber topluma bir taraftan hak vermiyor değildir. Çünkü mektebe gelen öğretmenlerin, toplumun değerlerinden bîhaber, namaz ve oruçla ilgisi olmayan, selam alıp verecek kadar toplumla diyalog kurmayan, insanlıktan nasibini alamamış, içki içen, çizme ile seccadeye basan kimseler olduğundan yakınır. Bundan dolayı da halkın mekteplere karşı çıktığını, hatta çocuklarını oradan aldıklarını, fakat karşı çıkanların “mürteci” ilan edildiğini ifade eder.²³

Akif, toplumsal yenilenmeyi sağlayacak sosyal kurumların oluşturulmadığı ya da düzenlenemediği gibi onun yerine toplumu öldüren müesseselerin kurulduğunu belirtmiştir. Bu kurumların başında da kahvehaneleri ve meyhaneleri saymıştır. Kahvehanelerin millet-i merhumeyi derde uğrattığını ve düşünme kabiliyetini yok ettiğini belirtmiştir. Kahvehaneleri ve meyhaneleri maddi ve manevi bütün kötülüklerin olduğu yerler; tembellik ve işsizlerin yatağı olarak değerlendirmiştir.²⁴ Ayrıca o, meyhane isimli şiirinde aslı vazifeleri ile ilgilenmeyip, gününü meyhane köşelerinde geçiren birisinin oluşturmuş olduğu sosyolojik problemlerden bahsetmiştir. Bu problemlere tüme varım yöntemi ile yaklaşmakta ve bu kurumlar ile toplumun temel dinamiği olan aile yapısının bozulduğuna dolayısıyla toplumsal ahlakın tefessüh ettiğine işaret etmiştir.²⁵

Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşünü hazırlayan nedenlerden birisi de Batı hayranlığından dolayı kuru kuruya bu medeniyetin taklit edilmesidir. Batı taklit edilmeye çalışılırken, kültürel yozlaşma oluşmuş ve Osmanlıyı

¹⁹ M. Akif, *Safahat*, s. 221.

²⁰ Mahmut Babacan, “Burdur Milletvekili Mehmet Akif’e Göre Eğitim ve Kalkınma”, *Uluslararası M. Akif Milli Birlik ve Bütünlük Sempozyumu 3*, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2011, s. 459.

²¹ M. Akif, *a.g.e.*, s. 135.

²² M. Akif, *a.g.e.*, s. 135.

²³ M. Akif, *a.g.e.*, s. 329.

²⁴ M. Akif, *a.g.e.*, s. 93-94, 101, 197.

²⁵ M. Akif, *a.g.e.*, s. 28-32.

ayakta tutan değerlerden maalesef vazgeçilmiştir.²⁶ Mesela batının fikirlerinin gerekli olduğu, bunlara da ancak Allah'ı bırakarak ulaşılabileceği herzesi ile propaganda yapılmış, böylece Batı kültürü empoze edilmeye çalışılmıştır.²⁷ O, ancak ilim, sanat ve fennin taklit edilmesini, bunun dışındaki maskaralıkların ve ahlakî yozlaşmaya götüreceği her türlü kültürel tutumların reddedilmesi gerektiğini savunmuştur. Bunu Japonya örneği ile açıklamaktadır. Onlar manevi kültür unsurlarıyla fenni birbirinden ayırarak, seçmeci bir tavırla Avrupa'nın sadece fennini almışlardır. Fakat moda şeklinde gelen, millî bünyelerine uymayan, örflerine ahlaklarına aykırı şeyler ise kapıdan içeri alınmamıştır.²⁸ Akif, özellikle Çin'deki Müslümanları örnek vererek onların âdetlerinin, mecûsî âyinlerine benzediğini ifade ederek bu kültürel yozlaşmayı çok açık bir şekilde ortaya koymuştur.²⁹

Akif'in dile getirdiği diğer bir problem ise milliyetçilik veya kavmiyetçilik duygusudur. Akif döneminde yaygınlaşan ve Osmanlı devletinin kuruluşunda ön plana çıkan akımlardan birisi olan milliyetçilik mefhumunu da eleştirmiştir. O, birbirinden farklı kavimleri bir arada tutan İslâm'ı temelinden yıkacak şeyin kavmiyetçilik olduğunu ve bunun bir an olsun unutulmaması gerektiğini belirtir. Kavmiyetçilik ile milletin kalkınamayacağını, eğer bu davada ısrar edilirse, ecnebilerin mülkünü yegâne sahibi olacaklarını belirtir.³⁰ Nitekim Akif, İslâm dininin âdeta toplumu birbirine bağlayan veya kenetleyen bir çimento görevi gördüğünü ancak kavmiyetçilik hastalığının bu sağlam temeli bile yıkacağını ifade etmiştir.³¹ O kavmiyetçiliğin ortadan kaldırılması, tutulan gaye için yekpare olunması gerektiğini söylemektedir. Post için oluşturulan kavgada milletin birlik ve beraberliğinin yok edildiğinden şikâyetçi olmaktadır.³²

Böyle olduğu halde Akif, toplumsal duyarsızlıktan yakınmış, sosyal sınıktılar karşısında vurdumduymazlıktan geldiğini, susmanın daha evla kabul edildiğini belirtmiştir.³³ Akif, tüm İslâm coğrafyasında bütün olumsuzluklara rağmen herhangi bir hareketliliğin olmamasından, ümmetteki bütün kanın adeta uyumuş gibi olmasından da yakınmaktadır. Akif toplumun çok derin bir gaflete daldığını, hatta vapur ve trenlerle yurtlarından

²⁶ Cem Doğan, "II. Meşrutiyet'te Tartışılan Fikir Akımları ve M. Akif Ersoy'un İslamcılığa İlişkin Görüşleri Üzerine Genel Bir Değerlendirme", *Uluslararası M. Akif Millî Birlik ve Bütünlük Sempozyumu*, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2011, s. 410.

²⁷ M. Akif, *Safahat*, s. 168.

²⁸ M. Akif, *a.g.e.*, s. 142, 157.

²⁹ M. Akif, *a.g.e.*, s. 141.

³⁰ M. Akif, *a.g.e.*, s. 149, 229.

³¹ M. Akif, *a.g.e.*, s. 149.

³² M. Akif, *a.g.e.*, s. 171-172, 229, 395, 398-399.

³³ M. Akif, *a.g.e.*, s. 180.

çıkarılmaları ve üzerlerine yağın topların bile onları uyandıramadığını ifade etmiştir.³⁴

Toplumda yaygınlaşan tembelliğin de gerilemenin önemli toplumsal nedenleri arasında yer aldığını belirtmektedir. Toplumda var olan sıkıntıların ataletten kaynaklandığını belirtir.³⁵ O, ataleti “fıtratın ahkâmına isyan” olarak tanımlamış, bundan hareketle de ancak davası için durmadan çalışanların “insan” olarak nitelenebileceğini ifade eder.³⁶ Akif, bu ilkelerle yaşayan milletin kendi varlığını korumasına, refah içinde yaşamasına, bütün emellerini gerçekleştirmesine, küçülmeyen büyüklüklere namzet olduğuna işaret etmiştir. Atalete saplanan bir millet, bu nimetlerden mahrum kalacaktır. Cenazeden farksız olan ve damarlarında irinleşen kanlar ile dolaşan tembel milletler, ömürlerini sürünerek, düşerek ve dilenerek geçireceklerdir.³⁷

Sonuç olarak Akif, toplumsal gerilemeye neden olan bu sorunları tespit edip, zihniyet dünyasını esas alarak toplumsal bir sınıflama yapmış ve dört tip farklı zümreden bahsetmiştir. Buna göre birinci zümre, günü kurtarma derdinde olan ve kadercı bir anlayışla hareket edenlerdir. İkinci ise yeis içerisinde olanlar ve çalışmanın bir sonuç getirmeyeceğine inananlardır. Üçüncü de münevver denilen ancak toplumsal değerlerle bağdaşmayan bir takım gayr-i ahlakî davranışlar sergileyen gençlerdir. Dördüncü zümre ise kendisini sıkıntıya sokmayan, zevkinden hiçbir zaman ödün vermeyerek sefahat içerisinde yaşayan kimselerdir.³⁸

1.2. Dinî Sebepler

Akif, Müslümanların geri kalmasını özellikle dinin doğru olarak anlaşıl-mamasına bağlamaktadır. Akif’in ülkenin içinde bulunduğu içtimâî ve ruhî buhranın başlıca sebebinin, millî ruhun en büyük kaynağı olan ulvî duyguların zedelenmesi olduğunu belirtmiştir. Dinsiz bir zümre ile batıl inançları din sanan kitlenin karşı karşıya bulunması bunun bir göstergesi olarak gösterilebilir.³⁹ Akif’in mesajlarından anlaşıldığı kadarı ile yanlış bir tevekkül ve kader anlayışı, İslâm’ın aslından ve ruhundan uzaklaşılması sureti ile yaşanmaması, İslâm’ın özünde olmayan bidat ve hurafelerin İslâm’danmış gibi addedilmesi Müslümanların geri kalmalarının dinî bir takım sebepleri-dir. Bunların yanı sıra dünyanın fâniliği olgusunun ve İslâm’daki sabır mefhumunun yanlış algılanması ile Müslümanların atalete itilmesini de bu nedenler arasında saymaktadır.

³⁴ M. Akif, *Safahat*, s. 150, 182.

³⁵ M. Akif, *a.g.e.*, s. 231.

³⁶ M. Akif, *a.g.e.*, s. 120.

³⁷ M. Akif, *a.g.e.*, s. 210-211, 231.

³⁸ M. Akif, *a.g.e.*, s. 231-233.

³⁹ Bodur, “Akif’e Dini Sosyolojik Bir Bakış”, s. 27.

1.2.1. Naslar ve Asrın İdraki

Akif, Kur'ân'ın Arapça'sının okunduğunu ancak mana derinliğinin göz ardı edilmesinden yakınmıştır. Hatta Çin'deki bazı Müslümanların Kur'ân'ın Arapçasını bile doğru okumaktan âciz olduğunu ifade etmiştir.⁴⁰ O, Kur'ân'ın lafızlarından daha ziyade, onun anlam derinliğinin önemsilmesi gerektiğini belirtmektedir. Yani o, anlam ve lafız bütünlüğünden oluşan Kur'ân'dan ziyade, sadece lafızdan ibaret olan mushafı ön plana çıkardığımızı, dolayısı ile manası üzerinde yoğunlaşmadığımızı ifade etmektedir. O, bunu şöyle ifade eder:

Lafzı muhkem yalnız, anlaşılın, Kur'ân'ın:

Çünkü kaydında değil, hiçbirimiz mananın.⁴¹

Ayrıca o, anlaşılması ve yaşanması için gönderilen Kur'ân'ın asıl maksadından uzak bir şekilde mezarlıklarda okunmaya hasredildiğini şöyle ifade eder:

İnmemiştir hele Kur'ân, bunu hakkıyla bilin,
Ne mezarlıkta okunmak ne de fal bakmak için!⁴²

Böylece İslâmiyet, ölümler dini haline getirilmiştir. Hâlbuki bu din, ölümler dini değil, diri doğmuş, diri yaşamış ve diri yaşayacak bir dindir.⁴³

Akif, dinin temel değerlerinden uzaklaştırıldığını, kitabın, sünnetin, icmânın bir kenara bırakılarak, büyük ulemanın maskaraya alındığını ve avamın aldatıldığını, ibadete teşvik etmek amacıyla Hz. Peygamber'e atfen sevap beklentisi içerisinde hadis uydurmalarda bulunduğunu belirtmektedir. Böylece dinin, hadis ve sünnetten uzaklaştırılmasından, neredeyse yeni bir din algısı oluşturulmasından yakınmıştır. O, bu düşünce ve tutum ile şeriatın kanına girdiklerini, yani cinayet işlediklerini, sevap bekleyerek hadis uyduranların “*men kezebe aleyye...*”⁴⁴ hadisinde haber verildiği üzere ahirette akıbetlerinin feci olduğunu ifade eder.⁴⁵

Akif, bununla sınırlı kalmayıp din ulemasına eleştirileri devam eder. O, hadislerin de asıl maksatlarından kopuk bir şekilde anlaşıldığını ileri sürmüştür. Zira o, Müslümanların içinde oldukları sıkıntıları çözmek için dine sarılmaları gerekirken onların, “*Bedee'd-dînu ğariben..*”⁴⁶ hadisinin arkasına sığınarak, bunu normal göstermeye çalışmalarından yakın-

⁴⁰ M. Akif, *Safahat*, s. 141.

⁴¹ M. Akif, *a.g.e.*, s. 141.

⁴² M. Akif, *a.g.e.*, s. 141.

⁴³ M. Akif, *a.g.e.*, s. 349.

⁴⁴ “*Kim bile bile bana yalan isnad ederse cehennemdeki yerini hazırlasın.*” Buhârî, “*Ahadîsu'l-Enbiyâ*”, 50; Tirmizî, “*İlm*”, 13.

⁴⁵ M. Akif, *a.g.e.*, s. 219.

⁴⁶ “*İslâm garip olarak başladı ve tekrar başladığı gibi garip haline dönecektir. Gariplere müjdeler olsun!*” Müslim, “*İmân*”, 232; Tirmizî, “*İmân*”, 13.

mıştır.⁴⁷ Ancak o, böyle yapanların ve dine hurafe karıştıranların bu milleti sefil hale düşürdüğünü, şeriatı kirlettiğini ifade ettikten sonra bunları, istiare sanatını kullanarak “din sahasında tepinin Kâbetullaha çifte atan” diyerek hayvana benzetecek kadar kızmıştır.⁴⁸

Öte yandan Akif, Semerkand gibi önemli bir ilim merkezinde bile ay tutulmasının şeytanî bir olay olduğu kanaatinde olan halkın bazı uygulamalarla onu kovmaya çalışmalarını örnek vererek Müslümanların hurafelere mübtela olduğunu üzülererek beyan etmiştir. Böylece o, bir takım bilimsel olayları halkın cehalet, nifak ve ahlakî problemlerden dolayı farklı yorumladıklarını belirtmiş ve hurafeler sebebi ile bilimsel olmayan yöntemler benimsediklerini ifade etmiştir.⁴⁹

Akif, bütün bunların sebebi olarak Kitab’ı, Sünneti ve icmayı sağlam anlayacak ve bunlara dayanarak ictihad edecek liyakatlı âlimlerin sahada olmamasını göstermiştir. Dolayısıyla gerçek âlimlerin sahada rol almasını, böylece atılgan liyakatsizlere ve zındıklara meydanı vermemeleri gerektiğini beyan etmiştir. Diğer bir ifade ile her ilim ve sanat dalından anladığını zanneden bukalemun kılıklı insanların elinde dinin, maskara olmaktan başka bir alternatifinin olmayacağını ifade etmiştir. O, işin ehlinin ortaya çıkıp, vazifeye talip olması gerektiğini, aksi halde ehli olmayan ve her işe soyunan insanların türediğini, ictihada bile kalkışacak kadar hadlerini aştıklarını ifade etmiştir. Bunların ictihatlarıyla da milletin geleceği, ancak berbat olur.⁵⁰

Akif’in yakındığı diğer bir nokta ise ulemanın asrın idrakini göz ardı edip geriden bakması, böylece milletin ve ümmetin geri kalması ve sefil hale düşmesidir.⁵¹ Ona göre din âlimi denilenler, eskilerin eserlerinden belki de en fazla şerhe bakarak kuru bir mana çıkarıyor ve bununla bu yedi yüz yıllık veya daha eski eserlerle İslâmiyetin ve Müslümanların bugünkü ihtiyaçlarını tatmine kalkışıyorlardı. Hâlbuki bu yol ile İslâmiyetin bugünkü ihtiyaçları kesinlikle karşılanamazdı.⁵² Bundan dolayı Akif, şöyle haykırmıştır:

Doğrudan doğruya Kur’ân’dan alıp ilhamı,
Asrın idrakine söyletmeliyiz Kur’ân’ı.⁵³

Akif, Kur’ân’ın mesajlarının iletilememesi konusunda dolaylı olarak asrın idrakini göz ardı eden ulemayı eleştirerek, Kur’ân’ın sesinin kısıldığını, Mevla’nın sadasının sustuğunu ifade etmiştir.⁵⁴ Zira ona göre Kur’ân’ın bir

⁴⁷ M. Akif, *Safahat*, s. 136.

⁴⁸ M. Akif, *a.g.e.*, s. 220.

⁴⁹ M. Akif, *a.g.e.*, s. 139-140.

⁵⁰ M. Akif, *a.g.e.*, s. 222-223.

⁵¹ M. Akif, *a.g.e.*, s. 144, 152.

⁵² M. Akif, *a.g.e.*, s. 348.

⁵³ M. Akif, *a.g.e.*, s. 348.

⁵⁴ M. Akif, *a.g.e.*, s. 73.

mucizesi de her asrın idrakine ilham vermesidir. İlhamını doğrudan doğruya Kur'ân'dan alan Müslümanlar, hakikaten İslâmiyeti asırlarının idrakine söylemişlerdir. Çünkü kafaları, asırlarının idrakini taşıyordu. Asırlarının bütün irfanını kafalarına sığdırdıktan sonra bu irfan nuru ile Kur'ân'dan aldıkları ilhamı aktarıyorlardı. Fakat daha sonraki dönemlerde İslâm uleması, yaşadıkları asrın idraki ile değil, daha önceki asrın idraki ile düşünmeyi seçtiler. Kendi dönemlerinin idraki ile düşünmedikleri veya düşünemedikleri için de geri kaldılar. Asırlar geçtikçe de gerilik makası açıldı ve nihayet aşılmaz bir uçurum haline geldi. Bu gerilikten kurtulmanın bir çaresi vardır. O da asrın idrakine sahip olmak ve Kur'ân'dan ilhamı alarak İslâmiyeti asrın idrakine söyletmektir. Bu ilerleyişin de sermayesi ancak "ilim"dir.⁵⁵

Akif, asrın idraki ile düşünmeyip, müctehit geçinenlerin fen tahsilini göz ardı etmelerinden de yakınır; Hâlbuki Süveyş Kanalı'nın açılması gibi zamanın önemli projelerinin omuz gücü ile değil fenle gerçekleştiğini, bu fenni elde etmenin gerekli olduğunu, ancak bunun da kolay olmadığını, bunun için birçok fedakârlıkta bulunulması gerektiğini ifade eder ve müctehitlerin bunu düşünmediklerini söyleyerek serzenişte bulunur.⁵⁶ Bununla beraber o, bizim milletimizin ise bilimsel ve teknolojik gelişmelerden istifade etmekten ziyade, hayatı akışına bıraktıklarını belirtir.⁵⁷

Mehmet Akif, geri kalmışlık namına serdettiği bütün bu serzenişlerinin nedeni olarak medreselerin zamanın icabına uygun bir şekilde hareket etmemelerini ve bunda da ısrarcı olmalarını gösterir. Ona göre medreseler, artık İbn Rüşd, İbn Sina, Gazalî, Râzî ve Seyyid Şerif Cürcânî gibi ilim adamlarını yetiştirememektedir. Yetişenlerin de ancak şerhlere bakarak, asrın idrakinden uzak bir takım kuru anlamlar verdiklerini ifade ederek yakınır.⁵⁸ Hâlbuki halka yol gösterecek ve kılavuzluk edecek olanlar ancak âlimlerdir.⁵⁹ Bundan dolayı hem yeni medreselerin kurulması gerektiğini⁶⁰ hem de eski medreselerin ıslahının gerekli olduğunu ifade eder. Zira var olan medreselerde ictihat bilinmekle beraber, dönemin iktisadî cereyanlarının bilinmesi için fen ilimlerinin okutulması gerektiğini beyan eder.⁶¹

Akif, en büyük derdin ise havas ile avamın birbirini anlamaması olduğunu ifade etmiştir. Daha açık bir ifade ile düşünen zümrenin ne düşündüğünü ve ne dediğini avam kavrayamadığı için problem yaşıyordu. Hatta o ilmiye sınıfı ile avamın arasının açık olduğunu şöyle ifade etmiştir:

⁵⁵ M. Akif, *Safahat*, s. 348.

⁵⁶ M. Akif, *a.g.e.*, s. 222.

⁵⁷ M. Akif, *a.g.e.*, s. 257.

⁵⁸ M. Akif, *a.g.e.*, s. 348, 322.

⁵⁹ M. Akif, *a.g.e.*, s. 322.

⁶⁰ M. Akif, *a.g.e.*, s. 379.

⁶¹ M. Akif, *a.g.e.*, s. 323.

Sizde erbâb-ı tefekkür ile avamın arası

Pek açık. İşte budur bence vücudun yarası.⁶²

Ona göre sosyal gelişme, barış ve terakki için öncelikle havas ile avam arasında sağlıklı bir iletişimin tesisi şarttır. Bunun için aydın zümre, yenileşme adı altında din düşmanlığından vazgeçmeli, halktan kopuk, ona yabancı düşünce ve politikalar üretmeyi terk etmeli, havas-avam bütünleşmesi mutlaka sağlanmalıdır.⁶³

Akif, mütefekkir geçinenlerin dini hiç anlamadıklarını ifade eder.⁶⁴ Aynı şekilde o, mütefekkirlerin dini doğru anlayamamış olmalarından⁶⁵ ve okuyan aydın kesimin dertsiz oluşlarından da yakınmaktadır.⁶⁶ O, sadece ulemayı eleştirmemiş, aynı zamanda aydın geçinen edebiyatçıları da eski divanların ve yeni şiirlerin değişik versiyonları ile ahlaksızca arzular ve içki ile dolu olduğu için eleştirir.⁶⁷ Ayrıca Akif'e göre aydın geçinen mütefekkir tabakanın taşkınlıkları neticesinde halk, fen okumanın bozgunculuğa sebep olduğunu düşünmeye başlamıştır.⁶⁸ Edebiyatçıların bu halinden muzdarip olan Akif, -gücü yetmesi durumunda- o dönemde on yedi yaş üstü edebiyatçı geçinenlerin hepsini sınır dışı edeceğini, bunların yerine Rusya'dan on-on beş edebiyatçı getirip, birçok eser yazdıracağını söylemiştir.⁶⁹

1.2.2. Kader Algısı

Akif'in felsefesinde kader, şartların veya sebeplerin oluşması sonucunda mümkünatın a'yanda zuhur etmesidir.⁷⁰ Yani Allah'ın koyduğu kanunlar çerçevesinde belli şartların oluşması ile muhtemel bir takım fiillerin objede (şahıs veya nesne) meydana gelmesidir. Zira o, "Müsevvirler (erteleyen/savsaklayanlar) için dünyada mahvolmak tabiidir" diyerek, Allah'ın koyduğu sünnete göndermede bulunmuştur.⁷¹

Akif'in, din alanındaki sapmalar ve yanlış yorumlarla kaderci anlayışın toplumda gerçek anlamından uzaklaşarak yayılmasına toplumsal gerilemenin başlıca dinî nedenleri arasında yer verdiği görülür. Akif kader kavramının yanlış anlaşıldığını belirtmektedir. O, toplumda var olan kader anlayışının şer'a bütan olduğunu belirtir.⁷² O, Müslümanların umursamadan

⁶² M. Akif, *Safahat*, s. 152.

⁶³ M. Akif, *a.g.e.*, s. 152-155, 168.

⁶⁴ M. Akif, *a.g.e.*, s. 156.

⁶⁵ M. Akif, *a.g.e.*, s. 154-155.

⁶⁶ M. Akif, *a.g.e.*, s. 155.

⁶⁷ M. Akif, *a.g.e.*, s. 154.

⁶⁸ M. Akif, *a.g.e.*, s. 153.

⁶⁹ M. Akif, *a.g.e.*, s. 155.

⁷⁰ M. Akif, *a.g.e.*, s. 214.

⁷¹ M. Akif, *a.g.e.*, s. 119.

⁷² M. Akif, *a.g.e.*, s. 212, 214, 215.

yatıp ayaklar altında ezilmesine ve bunu kadere bağlamalarına isyan eder. Hâlbuki Allah'ın iradesinin kimseye zulmetmeyeceğini, herkesin yaptığının cezasını çektiğini, dinin “çalış” emrine kulak asmadıklarını, bunun yerine birçok hurafe uydurduklarını, sonunda da “tevekkül” adı altında dini maskaraya çevirdiklerini ifade eder.⁷³ Toplumun diğer toplumlar karşısında geri kalmasının kader olarak ifade edilmesini, çok yanlış bulur ve insanın iradesine dikkat çeker. Nitekim ona göre kişi, kendi iradesi ile yaptığı her şeyden sorumlu ve Allah'ın emrettiklerini yerine getirmekle yükümlüdür.⁷⁴ Akif, Hz. Ömer'in veba sebebi ile ordusuyla istişare sonucu onları bekletmesini, kendisine yöneltilen “Allah'ın kaderinden mi kaçırıyorsunuz?” sorusuna; “Allah'ın kaderinden Allah'ın diğer kaderine gidiyoruz” diye cevap vererek sünnetullahı gözetmesini buna örnek vermiştir. İbn Avf, “tâun hadisini”⁷⁵ rivayet ederek Hz. Ömer'in bu içtihadının isabetli olduğunu kendisine itirazda bulunan bazı sahabilere göstermiştir.⁷⁶

Akif, kişiyi aşan ve cüz'î iradesi ile yapacağı bir şeyin kalmadığı durumlarda kadere tam teslimiyetin gerekli olduğunu savunur. Ölüm döşeginde olan bir çocuğun kendini heder eden annesine hitap ederken bunu yansıtmaktadır.⁷⁷

1.2.3. Amelsiz Bir Din Anlayışı

Akif, birçok müslümanın dinin emir ve nehiyelerini bilinmediğini, camilere sadece bayramlarda uğrandığını, seccade ile arasının iyi olmadığını, sabah akşam kahvede iskambil ve domino oynadıklarını ifade etmiştir. Aynı şekilde onların arasında içkinin ve kumarın alıp başını gittiğini, salgın ve ismini vermek istemediği birçok hastalığın türediğini belirtmiştir.⁷⁸ Akif, özellikle de Çin'deki Müslümanları örnek vererek onların kelime-i şhadeti bile doğru getiremeyecek kadar İslâm dininden uzak olduklarını ifade eder.⁷⁹ Akif, Müslümanların dini bilmediklerini ve yaşamadıklarını, ancak dini kendi cehaletlerine feda ettiklerini ifade eder. Dolayısı ile kendi problemlerinin ve sıkıntılarının ne dindeki çözümlerine bakıp öğreniyorlar ne de dinden vaz geçiyorlar.⁸⁰

⁷³ M. Akif, *Safahat*, s. 212-213.

⁷⁴ M. Akif, *a.g.e.*, s. 214.

⁷⁵ “Bir yerde tâun olduğunu işittiğinizde, oraya girmeyin. İçinde olduğumuz yerde de tâun zuhur ederse oradan çıkmayın.”. Bkz. Buhârî, “Ahâdisu'l-Enbiyâ”, 54; Müslim, “Selam”, 93, 94, 95, 97.

⁷⁶ M. Akif, *a.g.e.*, s. 214-215.

⁷⁷ M. Akif, *a.g.e.*, s. 46.

⁷⁸ M. Akif, *a.g.e.*, s. 316.

⁷⁹ M. Akif, *a.g.e.*, s. 141.

⁸⁰ M. Akif, *a.g.e.*, s. 178.

Akif, Müslümanlarda faziletlerin kaynağı olan İslâm'ın sadece isminin kaldığını, fakat her türlü rezilliğin işlendiğini ifade eder.⁸¹ O, Müslümanların dilinden ahiretin hiç düşmediğini, ancak ahiret hakkında tembel bir heves ve tutum sergilediklerini ifade etmiştir.⁸² Aynı şekilde o, Müslümanların her ne kadar Allah'ı takdis etseler de sadece kendi heykellerine taptıklarını ifade ederek, hevâî bir din anlayışının Müslümanlar arasında yayıldığını söyler.⁸³ Toplumda Allah korkusunun ve ahlakın/hayanın ortadan kalkmasının, bunun bir yansıması olduğunu ve bunun da geri kalmışlığın bir nedeni olduğunu beyan etmiştir.⁸⁴

O, dini naslarda var olan emirleri Müslümanlar arasında sadece fakirlerin eda ettiğini, zenginlerin kendilerini müstağni gördüklerini şöyle haykırmıştır:

Fukaranız kılıyor, aklına geldikçe namaz;
Ağniyanızda da hiç yoksa zekât olsa biraz.⁸⁵

1.2.4. “Dünya Fânidir” Safsatası ve Atalet

Akif'e göre bazı tasavvufî yaklaşımlar toplumda kısmen de olsa gerilemelere neden olmuştur.⁸⁶ Akif, Müslümanların “dünya geçicidir” şeklindeki düşüncesini eleştirmekte, dünyanın geçici mi yoksa bir rüyadan ibaret mi olduğunu, ahirette hepimizin göreceğini ifade eder.⁸⁷ Ancak Müslümanların bu hususta samimi olmadıklarını, “dünya fânidir diye çalışmıyoruz” iddialarının gerçeği yansıtmadığını, zira onların hiç ölmeyeceklermiş gibi hayata dört elle sarıldıklarını ifade eder.⁸⁸

O, dünyanın ahiretten ayrı ve ilgisiz olmadığı düşüncesini ısrarla vurgular. Ahiret hayatının ancak bu dünya ile bir anlam kazanacağını ifade ederken dünyanın küçümsenmesini ve hafife alınmasını eleştirir.⁸⁹ Zira ona göre biz sadece gitmek için dünyaya gelmedik. Allah'ın maksadı sadece ahiret olsaydı, hiç yoktan bu dünyayı yaratmazdı. Hâlbuki Allah, bâki bir feyzi, fâni bir ömre bağlamıştır.⁹⁰

Akif Müslümanların, dillerinden ahireti hiç düşürmedikleri halde ona yönelik pek yatırım yapmadıklarını ve ahirete eli boş gideceklerini beyan

⁸¹ M. Akif, *Safahat*, s. 257.

⁸² M. Akif, *a.g.e.*, s. 254.

⁸³ M. Akif, *a.g.e.*, s. 481.

⁸⁴ M. Akif, *a.g.e.*, s. 249-250.

⁸⁵ M. Akif, *a.g.e.*, s. 138.

⁸⁶ M. Akif, *a.g.e.*, s. 301.

⁸⁷ M. Akif, *a.g.e.*, s. 254.

⁸⁸ M. Akif, *a.g.e.*, s. 211.

⁸⁹ M. Akif, *a.g.e.*, s. 253-254.

⁹⁰ M. Akif, *a.g.e.*, s. 253.

eder. Hem Müslümanların ahirete karşı azimlerinin sürekli olmadığını ve ömürlerini sefahet ile geçirdiklerini ifade eder.⁹¹ Hâlbuki azmi ve çalışmayı bırakanın hem kendisini hem de evladını yakacağını, dolayısıyla daima çalışmak gerektiğini hararetle savunur.⁹² Zaten o, şiirlerinde genel olarak çalışmaya ve azme yönelik toplumsal motivasyonu ön plana çıkarmaya özen göstermiştir.⁹³ Çalışmanın ayıp ve günah olmadığını, uzuvları sağlam ve çalışır vaziyette olan bir kimsenin dilencilik yapmasının asıl günah ve ayıp olduğunu ileri sürmüştür.⁹⁴ O, bilakis çalışmanın ve ısrarın sonucunda dağların dahi sökülebileceğini⁹⁵, çalışmayıp yolda beklemenin intihardan farksız olduğunu ifade ederken asıl amacının motivasyon olduğu görülmektedir.⁹⁶ Zira hayat, bir cidal ve geçim savaşı; cihan ise o savaşın meydanıdır.⁹⁷ Yine hayatın, mücadele ve gayretin bir ürünü olduğunu, dolayısıyla gayret ve mücadelenin olmadığı bir yerde fertten ve aileden bahsedilemeyeceğini dile getirmiştir.⁹⁸ Zira çalışıp da dünya ile yetinmeyen uzaya bile hükmetmeye çalışan batı medeniyetinin, şarkı ve medeniyetini yeryüzünden kaldırmaya çalıştığını ifade eder.⁹⁹

Akif, “Durmayalım” şiirinde Sa’d-i Şirâzî’den nakillerde bulunarak, dünyada asla tembellik edilemeyeceğini, yolda uyuyup kalmamak hatta kervanın arkasında durmamak gerektiğini beyan etmiştir. Aynı zamanda “*Leyse li’l-insâni illâ mâ seâ*”¹⁰⁰ âyetini getirip, kişiye ancak çalışmasının karşılığı olduğunu söyler.¹⁰¹ Bunun için de Müslümanların asla boş durmasını, Allah’tan utanarak, daima canla başla çalışması gerektiğini,¹⁰² eğer tembellik yapıp çalışılmazsa akibetin dünyada bile maskaralık olacağını şöyle ifade eder:

Kim kazanmazsa bu dünyada bir ekmek parası:

Dostunun yüzkarası; düşmanın maskarası!¹⁰³

⁹¹ M. Akif, *Safahat*, s. 254.

⁹² M. Akif, *a.g.e.*, s. 174.

⁹³ M. Akif, *a.g.e.*, s. 217.

⁹⁴ M. Akif, *a.g.e.*, s. 18.

⁹⁵ M. Akif, *a.g.e.*, s. 21-22.

⁹⁶ M. Akif, *a.g.e.*, s. 22.

⁹⁷ M. Akif, *a.g.e.*, s. 44, 208.

⁹⁸ M. Akif, *a.g.e.*, s. 208.

⁹⁹ M. Akif, *a.g.e.*, s. 209.

¹⁰⁰“*Ve şüphesiz ki insan için kendi çalıştığından başkası yoktur.*” Necm, 53/39.

¹⁰¹M. Akif, *a.g.e.*, s. 22, 165.

¹⁰²M. Akif, *a.g.e.*, s. 22.

¹⁰³M. Akif, *a.g.e.*, s. 58.

1.2.5. Ye's/Ümitsizlik

“*Ey kendi aleyhlerine haddi aşmış kullarım, Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyin!*”¹⁰⁴ şeklinde ilahî ferman olmasına rağmen, Müslümanlar, gelecekleri hakkında ümitsiz ve karamsar bir hale düşmüşlerdir. Akif, bunu fark etmiş ve bir takım çözüm önerileri sunmuştur. O, geleceğe karamsar bakılmasını ve buna mukabil ye'se kapılarak azmin bırakılmasını, ümitsizliğe kapılarak sebeplerin göz ardı edilmesini eleştirmekte ve bunun imanı olan kimselere yakışmadığını, insanların çalışılması gereken vakitte gayret etmeleri gerektiğini belirtmektedir.¹⁰⁵ Akif, ümitsizliğin daima hüsrana ile sonuçlanacağını da ifade eder.¹⁰⁶ Bunun için de günlerin yani vaktin zayıp edilmemesini, daima çalışmayı önerir.¹⁰⁷ Ona göre eğer toplumsal sorunlar doğru bir şekilde teşhis edilirse, onların çözülmesi kolay olacaktır. Ancak bu sorunların çözülmesi için ümitsizliğe kapılmadan, feryat ve matemin bir kenara bırakılıp, gözyaşı yerine ter dökülmesi gerekmektedir.¹⁰⁸

Öte yandan Akif, milletin ümitsizliğe düşmesinin arka planında, gerek hocaların gerekse çevrenin “dünya yaşanmazdır” şeklindeki telkinlerinin etkili olduğunu ifade etmiştir. Bu tarz telkinlerle bir damla ümidin aşılmadığını, “yürü oğlum” diyerek, ümidin ve azmin teşvik edilmediğini, her zaman kapkara bir istikbal tablosu çizip, daha dünyaya çıkarken “batacaksın” telkinleri ile çıkmadan batmayı öğrettiklerini beyan eder. Dolayısıyla Müslüman toplumun ye'si adı gibi bildiklerini, ancak azimden habersiz olduklarını ifade eder. Bu da haksızlığa isyan edemeyen, ye'se inanan, hissiz, fikirsiz, azimsiz bir nesli doğurdu.¹⁰⁹ Akif, kendimizi Müslüman yâd ettiğimiz halde, böyle yapılarak daima ümidi aşıl原因an İslâm dininin maksatlarından ve Kur'ân'ın ruhundan uzaklaştırıldığından yakındır.¹¹⁰ O, Müslümanların ümitsizliğe kapılmadan sebeplerin gereğini yerine getirmelerini, hatta âlemde ışık kalmasa bile onların bir ışık meydana getirmesi gerektiğini savunur.¹¹¹ Akif, hayalinde olan ve inşa etmek istediği milletin en önemli düsturunu şöyle ifade eder:

Bekayı hak tanıyan, sa'yi bir vazife bilen,
Bekayı da say ile hak eden¹¹²

¹⁰⁴ Zümer, 39/53.

¹⁰⁵ M. Akif, *Safahat*, s. 54, 173-174, 177.

¹⁰⁶ M. Akif, *a.g.e.*, s. 54.

¹⁰⁷ M. Akif, *a.g.e.*, s. 119.

¹⁰⁸ M. Akif, *a.g.e.*, s. 152.

¹⁰⁹ M. Akif, *a.g.e.*, s. 340.

¹¹⁰ M. Akif, *a.g.e.*, s. 340-341.

¹¹¹ M. Akif, *a.g.e.*, s. 173.

¹¹² M. Akif, *a.g.e.*, s. 200, 202, 205, 207, 208.

1.2.6. Tevekkül

Akif'e göre toplumun geri kalmasında etkili olan dini nedenlerden birisi de tevekkül kavramının yanlış anlaşılmasıdır.¹¹³ Onun, toplumda yaygın olan tevekkül anlayışı ve determinist yaklaşımları şiddetle eleştirdiği, buna mukabil aktif insan unsurunu benimsediği görülmektedir. Onun gayret sarf etmeyerek bekleyen kimseleri de hakaret derecesine varan ağır ithamlarla eleştirdiği müşahede edilmektedir.¹¹⁴ O, kaderci algının yayılması sonucunda tevekkül bilinci ile dünyaya yönelen insanların pasif bir tutum içerisine girdiklerini, dinin çalışmayı emretmesine rağmen, bu anlayışın getirdiği hurafeler nedeniyle Müslümanların hem doğru değerlerden saptıklarını, hem de çalışmayı bıraktıkları ifade etmektedir.¹¹⁵

Akif, din alanındaki sapmalar ve yanlış yorumlarla tevekkül anlayışının toplumda asıl anlamından farklı bir şekilde yayılmasının toplumsal gerilemenin başlıca dinî nedenleri arasında yer aldığını belirtir.¹¹⁶ Maalesef Müslümanlar arasında atalet, tevekkül olarak algılanmıştır. Ancak o, buna isyan ederek “tevekkül” ile “atalet”in birbiriyle karıştırılmayacak kadar uzak olduğunu, eğer böyle olsaydı bu dinin sancaktarlığını yapan Müslümanların ve kutsal kitapları Kur’ân’ın bu güne kadar gelemeyeceğini, çoktan tarihin derinliklerine gömülüp gideceklerini beyan etmiştir.¹¹⁷ Akif, toplumdaki yanlış tevekkül anlayışını Sa’d-i Şirazi’den mesaj yüklü bir hikâye aktararak çok veciz bir şekilde ifade etmiştir.¹¹⁸ O, Müslümanların “tevekkül” mefhumunun arkasına girip, ataletle kendilerini mahkûm ettiklerini söyler. Akif, tevekkülün, ataletle karıştırılmasının kesinlikle yanlış olduğunu, dolayısı ile tevekkülün yanlış anlaşıldığını ifade eder.¹¹⁹ O, toplumdaki tevekkül anlayışının, tabiri câizse Allah’a hükmetmek olduğunu dile getirerek mükellefiyeti Allah’a yöneltip kendisini psikolojik olarak rahatlatan ahmakça bir anlayış haline dönüşmesine isyan etmiştir. Allah’ın âleme yerleştirdiği kanunlara riayet edilmesi gerektiğini, sebeplere tevessül edilmesinin olmazsa olmaz olduğunu dile getirir.¹²⁰ Onun için dil dökmemiz gerektiğini vurgular.¹²¹

¹¹³M. Akif, *Safahat* s. 157-158, 216-219, 392-392.

¹¹⁴M. Akif, *a.g.e.*, s. 21-22,

¹¹⁵Ergün Yıldırım, “Toplumsal Gelişme Açısından Protestanlık ve İslam”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi*, 12 (2005), s. 61.

¹¹⁶M. Akif, *a.g.e.*, s. 157-158, 216-219, 392-392.

¹¹⁷M. Akif, *a.g.e.*, s. 396.

¹¹⁸Bu hikâye kısaca şöyledir: topal tilkinin, avını yakalayıp yiyen bir aslanın artığı ile yetinmesini gören birisinin, mağaraya girip nasibini beklemesi ve açlıktan ölecek hale geldiği bir anda “topal tilki olup miskin miskin oturacağına, yırtıcı aslan kesil” diye bir ses duyması ile irkirmiştir. Geniş bilgi için bkz. M. Akif, *a.g.e.*, s. 217-218.

¹¹⁹M. Akif, *a.g.e.*, s. 392-393.

¹²⁰M. Akif, *a.g.e.*, s. 213-214.

¹²¹M. Akif, *a.g.e.*, s. 242.

O hakiki tevekkül anlayışının kalkınmadaki yerine vurgu yapmakta ve tevekkülün azmi teyit etmesi gerektiğini, tevekkül ile azmin dinin en muazzam iki unsuru olduğunu, itikâdî bakımdan eşit olduklarını vurgulamaktadır.¹²² Zira Allah, peygamberine bile azmettikten sonra tevekkül etmesini emretmişken, bize ne oluyor ki çalışmayı bırakıp tevekkül ettiğimizi zannediyoruz.¹²³ Bu zihniyetin “*fe iza azemte fetevekkel alellah*”¹²⁴ âyeti ile asla bağdaşmadığını ifade eder.¹²⁵ Aynı zamanda dinin çalışmayı emretmesine rağmen tevekkül anlayışı ile bundan uzaklaşıldığını belirtmektedir.¹²⁶ Böylece tevekkül adı altında asıl yapmamız gereken işlerimizi bile Allah’a havale edip, kendi yükümüzü zahiren hafifletmeye çalıştık. Hatta harcamaları yaptıktan sonra masraflarımızı da O’na havale ettik. Akif bu zihniyete “o halde sen nesen?” sorusunu sorup, “tabiki sen mütevekkilsin” diyerek cevap vermiştir. Akif, bu tavırla Müslümanların âdetâ –hâşâ- kendilerini Hüda yapıp, Allah’ı kul edebilecek kadar aşırı gittiklerini, böylece ciddi bir saygısızlık yaptıklarını ifade etmiştir. Dikkat edilirse Akif, toplumda var olan bu tevekkül anlayışı sayesinde insanların adeta tevekkülü, tahakküm haline dönüştürmelerini hicvedici bir üslupla eleştirmektedir. İnsanların yanlış tevekkül anlayışı sebebiyle günlük işlerinin hallini dahi Allah’tan beklediklerini, bunun şirk olduğunu ve iman ile bağdaşmayacağını belirtir.¹²⁷

Akif’in ifadesi ile iman, irfanın tahsil edilmesini kesin bir farz olarak görmüşken¹²⁸ ve Hz. Ömer, “biz tevekkül edenleriz” diyen grubu dağıtmışken¹²⁹ Müslümanlar, ilim tahsil edeceklerine “tevekkelnâ” deyip tevekkülden uzak bir tevekkül anlayışı ile hareket edip, dünyanın en cahil topluluğu haline geldiğini söyler.¹³⁰ Örümcek kafalı bir grup cahilin, miskinliği “tevekkül” mefhumuna zerk ettiğini, böylece tevekkülün içinin boşaltılarak cüzzam hastalığına dönüştüğünü ifade eder.¹³¹ Böylece İslâm’ın cehaletten dolayı hurafelerin bürüdüğü bir din haline dönüştürüldüğünden yakınır.¹³² O, toplumdaki bu tevekkül anlayışının hüsrân içinde hüsrân olduğunu belirtir.¹³³ Ancak toplumda oluşan bu tevekkül anlayışının bilinçli bir politikanın ve oynanan oyunların ürünü olduğunu belirtir.¹³⁴

¹²²M. Akif, *Safahat*, s. 216.

¹²³M. Akif, *a.g.e.*, s. 217.

¹²⁴“*Eğer azmedersen artık Allah’a tevekkül et.*”. Âl-i İmrân, 3/159.

¹²⁵M. Akif, *a.g.e.*, s. 217.

¹²⁶M. Akif, *a.g.e.*, s. 212-213.

¹²⁷M. Akif, *a.g.e.*, s. 213.

¹²⁸M. Akif, *a.g.e.*, s. 257.

¹²⁹M. Akif, *a.g.e.*, s. 219.

¹³⁰M. Akif, *a.g.e.*, s. 157-158.

¹³¹M. Akif, *a.g.e.*, s. 216.

¹³²M. Akif, *a.g.e.*, s. 219.

¹³³M. Akif, *a.g.e.*, s. 214.

¹³⁴M. Akif, *a.g.e.*, s. 216.

1.2.7. Atalar Kültü Taassubu

Akif'in Müslümanların geri kalması konusunda yakındığı diğer bir sebep de Allah'ın ve Rasulü'nün şiddetle karşı çıktığı ataların izinden gitme tasaassubudur. Akif, “dedelerimizden böyle gördük” ibaresinin ifade ettiği taassup yaygarası ile karşısına çıkan bir zihniyetle mücadele eder.¹³⁵

Akif'e göre herhangi bir ilmî temeli olmayan, bilgisizce ve dedelerinden gördükleri gibi yaşadıklarını ifade edenler geleneksel dindarlarıdır. Bu tanımlamayı Çin ve Mançurya'da bulunan dindarlar için yaparken, İslâm âleminin genel olarak aynı devasız derde duçar olduğunu belirtir.¹³⁶

Akif, bu zihniyetle mücadele etmeyen ulema tabakasını da şiddetli bir şekilde eleştirmiştir. Nitekim ona göre ilmiye mesleği o kadar gerilemişti ki “bab-ı fetva” denilen kurum, “ümmî koğuşu” haline dönüşmüştü. Diğer bir ifade ile Akif, genel olarak ilmiye sınıfının bayağılığından ve fetva sınıfının ümmîliğinden veya yetersizliğinden bahsetmiştir.¹³⁷

Aslında Akif, Kur'an'dan ilham alarak gelenekçi bir din anlayışını şiddetle eleştirmiştir. Zira Kur'an'da “*Onlara, “Allah'ın indirdiğine uyun!” denildiğinde, “Hayır, biz, atalarımızı üzerinde bulduğumuz (yol)a uyarız!” derler. Peki, ama ataları bir şey anlamayan, doğru yolu bulamayan kimse-ler olsalar da mı (onların yoluna uyacaklar)?*”¹³⁸ âyeti ve benzeri birtakım âyetlerde¹³⁹ bu zihniyet eleştirilmiştir.

1.2.8. Sünnet-Bid'at

Akif, din adamlarının sünnet ve bid'at çizgisini tam anlamadıklarından da yakınmıştır. Onların din anlayışları yüzünden milletin hayrı için düşünülen her şeyin bid'at olarak adlandırıldığını, okuttukları ilimlerin artık faydasız olduğunu belirtmektedir.¹⁴⁰ Ancak o, bu düşünceye sahip olan hocaları ise akılsızlık ile suçlayarak çok ağır bir şekilde tepki göstermiştir.¹⁴¹

3. Akif'in Çözüm Önerileri

Osmanlı'nın son döneminde yaşanan ve sosyal kurumların tamamında görülen sıkıntılardan çıkış için genel olarak üç ana akımın benimsendiği görülmektedir. Bunlar, Batıcılık, Türkçülük ve İslâmcılık olarak özetlenmektedir.¹⁴² Batıcılar, Osmanlı'nın içine düşmüş olduğu sıkıntılardan kur-

¹³⁵M. Akif, *Safahat* s. 141.

¹³⁶M. Akif, *a.g.e.*, s. 141.

¹³⁷M. Akif, *a.g.e.*, s. 135.

¹³⁸Bakara, 2/170.

¹³⁹Maide, 5/104; Lokman, 31/21.

¹⁴⁰M. Akif, *a.g.e.*, s. 135.

¹⁴¹M. Akif, *a.g.e.*, s. 140.

¹⁴²Bkz. İlknur Meşe, “Modernleşme Sürecinde Türk Siyasal Kimliklerinde Muhafa-

tulması için Batının ilerlemelerinden faydalanılması gerektiğini savunuyorlardı. Türkçüler ise Türk milletini temsil eden ulus devlet modelini arzuluyorlardı.¹⁴³ Mehmet Akif'in de içerisinde olduğu İslâmcıların vurgulamak istedikleri temel amacın, tecdit, ittihat ve terakki olduğu söylenebilir.

Akif, o dönemi felaket ve rezalet devri olarak tanımlamıştır.¹⁴⁴ Ona göre toplumun içine düştüğü durumdan kurtulmasının yegâne çaresi dindir. Zira bu toplumun dağılmasında, fitne ve fesat ile bölünmesinde asıl faktör kavmiyetçilikdir. Kavmiyetçiliğin yok edilmesi için de İslâm kardeşliğinin, ümmet bilincinin kaynağı olan din en önemli unsurdur.¹⁴⁵ Dinin doğru bir şekilde anlaşılması ve pratiğe dökülmesi toplumsal kurtuluşu gerçekleştirecektir.¹⁴⁶ Onun için bu ayrılık ve ğayrılığın kalkması gerektiğini, Arnavutlukla ve Araplıkla bir milletin yürüyemeyeceğini ve bu milliyetçiliğe bina edilen bir siyasetin de akîm kalacağını ifade etmiştir.¹⁴⁷ O bu düşünce-sini şöyle taçlandırmıştır:

Girmeden tefrika bir millete düşman giremez;
Toplu vurdukça yürekler onu top sindiremez.¹⁴⁸

İkinci olarak o, fen tahsilinin ciddiye alınması gerektiğini şiddetle savunur. Osmanlı'nın da son dönemlerde bunu fark ettiğini, ancak o dönemde fen tahsili için Avrupa'ya gönderilen bazı kişilerin sefil bir şekilde geri döndüğünü ve dinin kaldırılması gerektiğini savunduklarını içi yanarak dile getirmişti.¹⁴⁹ Akif, durumu ıslah etmek üzere tahsil için özellikle Avrupa ülkelerine gönderilen kimselerin de toplumun yenilenmesi için yeterli olmadıklarını, bilakis olumsuz yönde etkide bulduklarını belirtmektedir. Buralarda tahsil gören kimselerin, dini gerilemenin nedeni görüp hedef olarak seçtiklerini, kadınlara yönelik toplumla bütünleşmeyen bir takım politikalar ürettiklerini, toplumun geri kalmışlığını yanlış nedenlerde aradıklarını belirtmektedir.¹⁵⁰

Üçüncü olarak Akif, bir koltukta on karpuzun taşınamayacağını, dolayısıyla ile iş bölümüne yani vazife taksimine gidilerek özellikle ilmî bir sahada

zakâr ve Yenilikçi Tavırlar", *Muhafazakâr Düşünce*, Ankara 2006, Yıl. 2, sy. 9-10, s. 125- 147; Mehmet Bayyigit, "Mehmet Akif'te Din ve Toplum Sorunu", *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Konya 1999, sy. 8, s. 55.

¹⁴³ Meşe, "Modernleşme Sürecinde Türk Siyasal Kimliklerinde Muhafazakâr ve Yenilikçi Tavırlar", s. 138-141.

¹⁴⁴ M. Akif, *Safâhat*, s. 135.

¹⁴⁵ M. Akif, *a.g.e.*, s. 149, 229.

¹⁴⁶ Ahmet Faruk Kılıç, *Millî Yürek M. Akif Ersoy'un Din ve Toplum Anlayışı*, Değişim Yayınları, İstanbul 2008, s. 87.

¹⁴⁷ M. Akif, *a.g.e.*, s. 149, 229.

¹⁴⁸ M. Akif, *a.g.e.*, s. 149.

¹⁴⁹ M. Akif, *a.g.e.*, s. 138-139, 143.

¹⁵⁰ M. Akif, *a.g.e.*, s. 138-139, 143.

uzmanlaşmanın kaçınılmaz olduğunu, herkesin her işe burnunu sokmaması gerektiğini, böylece ilerlenebileceğini beyan etmiştir. O, bir kişinin bir anda felsefeci, fakih, edebiyatçı, tarihçi, siyasetçi ve müctehid olamayacağını, bu tarz kimselerin elinde dinin maskara olmaktan başka bir alternatifi olmayacağını ifade etmiştir. O işin ehlinin ortaya çıkıp işi üstlenmesi ve vazifeye talip olması gerektiğini, aksi halde ehli olmayan ve her işe soyunan insanların türediğini, bunların ictihada bile kalkışacak kadar hadlerini aştıklarını ifade etmektedir. Hâlbuki içtihat kapısının ümmilere kapalı, ancak ulemaya açık olduğunu, onların da kıyamete kadar ictihat edebileceğini ileri sürmüştür.¹⁵¹

Dördüncü olarak da Akif, özellikle bu asrın bilgi çağı olduğunu belirterek, zilletin sebebi olan cehaletin bizim hakiki düşmanımız olduğunu ifade eder.¹⁵² Cehaletten dolayı başımıza gelmeyen musibetlerin kalmadığını, bu cehaleti yok etmenin tek çaresinin de her yerleşim biriminde mektep açmak olduğunu söyler.¹⁵³ Aynı zamanda var olan medreseler fesada uğramadığından dolayı sadece ıslah edilmesi gerektiğini ifade eder.¹⁵⁴

Akif'in vücuda getirmek istediği millet, bataklığı kurutmuş, ilim ve fen ile uğraşan, sanayiye sarılmış, ticaretini yaymış, temiz ve hür vicdanlı bir millettir. Bu milleti de hayat ve ilerleme yoluna götüren ilk adım ilkokuldur. İlkokulları canlandıracak olan en etkili faktör ise öğretmenlerdir. Dolayısıyla her bir öğretmenin "edepli, imanlı, liyakatli ve vicdanlı" olması gerekir.¹⁵⁵ Çünkü dinsizliğin insanlığı ciddi anlamda olumsuz etkilediğini, Hakk'ın adının silinmesine sebep olduğunu ifade eder.¹⁵⁶

O, ilim, terakki ve din bağlamında konuyu uzun manzumelerinde işler ve Japonları örnek vererek, terakki/ilerlemenin sırrının her milletin öz benliğinde saklı olduğunu anlatır. O, taklidin her noktada olmaması gerektiğini belirterek bir yanda dini engel gören ve sıg bir batı taklidine yönelen, diğer yanda İslâm'ın ruhunu doğru kavramadığı için batının eserlerini ve deneyimini düşman sayan her iki anlayışı da yerer.¹⁵⁷

Zikredilen bütün bu hususlardan anlaşılacağı üzere Akif'e göre bilimsel ilerleme, istikrarlı bir medeniyet oluşturmak için belki gerekli ama yeterli değildir. Medeniyet teşkilinde özellikle adalet, hürriyet, merhamet gibi yüce değerleri sağlayan din ve onun ahlakî emirlerine gerek vardır. Zaten Asım şiirinde "marifet" ve "fazilet" kavramları ile bu ideal özetlenmiştir. Nitekim o, Çanakkale destanını yazan milletin başarısını da bu iki kudrete

¹⁵¹M. Akif, *Safahat.*, s. 221-223.

¹⁵²M. Akif, *a.g.e.*, s.178, 226.

¹⁵³M. Akif, *a.g.e.*, s. 99, 225, 226.

¹⁵⁴M. Akif, *a.g.e.*, s. 324.

¹⁵⁵M. Akif, *a.g.e.*, s. 226.

¹⁵⁶M. Akif, *a.g.e.*, s. 131.

¹⁵⁷M. Akif, *a.g.e.*, s. 142, 157.

dayandırmıştır. Bu millet, birincisinden mahrum olursa yalnız ikinci kudretle yürüyemez ve yükselemez. Çünkü fazilet, yalnız bilgiyi te'yid eder. Cehaleti desteklemediği için bilgiden mahrum olan bir millet mutlaka za'fa düşer. Bununla beraber millet bilgili olur da faziletten mahrum olursa bu da felakettir. Zira faziletsizlik, taunlara rahmet okutan bir musibettir. Bunun için Akif'in istediği millet, ilmîni fazilet ile destekleyen, fazileti de bilgiyle besleyen ve yaşatan bir millettir. İşte asıl meselemiz, bu milleti meydana getirmektir.¹⁵⁸

Akif'e göre kalkınmanın sırrını kendi iç dinamiklerimizde aramamız gerekmektedir. Ona göre aslında biz, çok yüksek faziletli bir millet olmakla beraber bu fazileti son üç asrın yürüyen ilmiyle birleştiremedik. Birleştiremediğimiz için de cehalete batarak dünyevî gücümüzü felç ettik. Bu milletteki fazilet, dinimizin mübarek suyu ile beslenmiştir. O halde mesele geçen üç yüz senenin ilmîni edinerek, millî faziletimizi beslemek ve bu sayede bütün millî kuvvetimize hâkim olmaktır.¹⁵⁹ Aynı zamanda garbın ilim ve sanatını alıp çok çalışmak suretiyle kalkınabileceğimizi belirtir. Ona göre ilim ve sanatın milliyeti olmaz. Ancak, bu ilim ve sanatın mahiyet-i ruhiye kılavuzluğunda değerlendirilmesi gerekir.¹⁶⁰

Ayrıca o, kalkınma için azmi önemli bir faktör olarak görmektedir. Âtiyi/geleceği karanlık göyerek azmi bırakmak ona göre, alçakça bir ölümdür. İmanı olan kimselerin bu bataklığa düşmeyeceğini, kurtulmaya azminin tükenmeyeceğini belirtmektedir. Feryat ile kurtulmanın mümkün olmayacağı, ancak azimle ayağa kalkılabileceğini ifade etmektedir.¹⁶¹

Bu çözüm önerilerinin yanı sıra Akif'in bütün düşüncelerinden şu çözüm önerisi çıkarılabilir: Özgür bir düşünce yapısına sahip olmakla beraber iradesi ile tercihte bulunabilen insanın yeteneklerinin rahatça ve özgürce gelişmesine elverişli ortamların meydana getirilmesiyle toplumsal ilerleme mümkün olabilir.¹⁶²

Bütün bu çözüm önerilerini sunmakla beraber Akif, tarihten ibret alınmadığı takdirde, tarihî olayların tekerrür edeceğini söyleyerek, Müslümanların kendi tarihlerini bilmeleri, dost ve düşmanlarını tanımaları ve zamanlarını dolu dolu geçirmeleri gerektiğine işaret etmiştir.¹⁶³ Bunun da ancak Allah'a dayanmak, sa'ye sarılmak ve hikmete râm olmak ile mümkün olduğunu ifade etmiştir.¹⁶⁴

¹⁵⁸ M. Akif, *Safahat.*, s. 371.

¹⁵⁹ M. Akif, *a.g.e.*, s. 371-372.

¹⁶⁰ M. Akif, *a.g.e.*, s. 142, 157.

¹⁶¹ M. Akif, *a.g.e.*, s. 173-174.

¹⁶² Bodur, "Akif'e Dini Sosyolojik Bir Bakış", s. 25

¹⁶³ M. Akif, *a.g.e.*, s. 417.

¹⁶⁴ M. Akif, *a.g.e.*, s. 391.

Sonuç

Son dönemde yetişen diğer mütefekkirlerimiz gibi Akif de Osmanlı'nın dolayısıyla İslâm âleminin geri kalmışlığından yakınmış ve bunların sebeplerini tespit etmek ve çözüm önerileri sunmak için kafa yormuştur. O, İslâm toplumunun geri kalmasını birçok sebebe bağlamıştır. Ancak bunları toplumsal ve dinî nedenler şeklinde iki temel başlık altında toplamak mümkündür.

Akif'in nezdinde toplumsal nedenlerden birisi, belki de en önemlisi cehalettir. O, memlekette medrese ve mekteplerin yeterince açılmaması ve var olanların da asrın idrakini hesaba katmamasını, toplumsal bir problem olarak tespit etmektedir. Ayrıca ulemanın keyfiyetinin ve niteliğinin yanında toplumsal problemleri kendilerine dert edinmemelerini ve bir takım nedenlerden dolayı havas ile avam arasının açık olmasını da toplumsal bir problem olarak ortaya koymaktadır. Aynı şekilde yurt dışında eğitim görenlerin de toplumsal problemlerin kaynağını yanlış yerlerde aradıklarını ve toplumu yönlendirmekte yetersiz olduklarını, hatta "ilerlemek için dinin kaldırılması gerekir" gibi çok ciddi yanlışlara imza attıklarını ifade etmektedir.

Öte yandan o, yeis, azimsizlik, çalışmaya olan isteksizlik, kavmiyetçilik ve bölünmeyi de geri kalma sebepleri arasında zikretmiştir. Böylece tembelliğin ve toplumsal duyarsızlığın da bununla doğru orantılı olarak adeta bir kanser gibi yayılmasını önemli bir sebep olarak görmüştür. Ayrıca o, eğitim kurumlarını eleştirdiği gibi, diğer sosyal kurumları da tenkit etmiştir. Akif sadece sosyal problemleri saymakla kalmamış aynı zamanda bu sosyal problemlerin çözümüne yönelik de öneriler getirmiştir. Ona göre her milletin yükselmesini sağlayacak olan unsurlar kendi benliğinde mevcuttur. Eğitim kurumlarının ıslah edilmesi ve yaygınlaştırılması, toplumsal motivasyonun artırılması, Avrupa'nın ilerlemesini sağlayan unsurların taklit edilmesi ancak millî bünyemize uymayacak olan unsurların ayıklanması, yanlış din algısının düzeltilmesi, bölünmenin kaldırılarak birliğin sağlanması bunların arasındadır.

Diğer taraftan o, ümmette İslâm medeniyetinden Batı medeniyetine doğru kültürel eksen kaymasının da yaşandığını belirtmiştir. Zira toplum, kendi kültüründe var olan faziletleri bırakıp Batı hayranlığına müptela olmuş, böylece hayatlarında Batı kültürlerinin etkisi artmıştır. Hatta o, toplumsal müesseselerin kurulamaması, var olanlarının ıslah edilememesi ve Batı kültürünün etkisi ile kahvehane, meyhane gibi toplumsal problemleri artırıcı kurumların türemesinden şikâyetçi olmaktadır.

Dinî nedenlere gelince, ona göre ulemanın asrın idrakini göz ardı ederek naslara yaklaşımları, dinin kaynaklarından haberdar olmamaktan

dolayı dinî değerlerden uzaklaşılması, tevekkül, kader gibi kavramların yanlış anlaşılması, gerçek ulemanın da içtihat gibi önemli vazifeleri üstlenmeyip, meydanı liyakatsiz insanlara bırakması geri kalmışlığın en önemli nedenleri arasında yer almaktadır. Yanlış tevekkül ve kader anlayışı ile toplumun kendi vazifelerini Allah'a havale edip, yan gelip yattıklarını, hatalarını ve günahlarını görüp düzeltmek yerine yanlış kader algısının gölgesine sığınıp, kendilerini psikolojik olarak rahatlattıklarını, böylece sorumsuz ve vurdumduymaz bir hale dönüştüğünü ortaya koymaya çalışmıştır.

Yine ulemanın, “dededen böyle gördük” şeklindeki taassuba ve sünnet-bid'at çizgisine dikkat etmemelerinin, dine teşvik amacı ile uydurma hadis kullanarak sevap ummalarını şiddetle tenkit etmiştir. Ayrıca Müslümanların “dünya fânidir” diyerek, sözde dünyaya kıymet vermeyip, ahirete çalıştığını zanneden zihniyetini de şiddetle eleştirmiştir. O, bunun gerçeği yansıtmadığını bilakis onların dil ile ahireti yâd ettiklerini, ancak bütün gayretlerini dünyayı kazanmak için harcadığını beyan etmiştir. Aynı şekilde Müslümanların dilleri ile Allah'ı takdis ettikleri halde dinin emirlerinin ve nehiyelerinin gözetilmeksizin adeta kendi nefislerine taptıklarını, dolayısıyla ile hevaî bir din anlayışının hâkim olduğunu, böylece toplumun hayatının merkezinde olması gereken dinin, mekânını ihlastan uzak içi boş sloganik bir din anlayışına bıraktığını ifade etmiştir.

Akif, tarihten ibret alınmadığı takdirde, tarihî olayların tekrerrü edeceğini söyleyerek, Müslümanların kendi tarihlerini bilmeleri, dost ve düşmanlarını tanımaları ve zamanlarını dolu dolu geçirmeleri gerektiğine işaret etmiştir. Bunun için de işlerinde daima Allah'a dayanmalarını, saye sarılmalarını ve hikmete râm olmalarını tavsiye etmiştir.

Kaynakça

Babacan, Mahmut, “Burdur Milletvekili Mehmet Akif’e Göre Eğitim ve Kalkınma”, *Uluslararası Mehmet Akif Ersoy Milli Birlik ve Bütünlük Sempozyumu 3*, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2011, ss. 455-465.

Bayyığıt, Mehmet, “Mehmet Akif’te Din ve Toplum Sorunu”, *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Konya 1999, sy. 8, ss. 53-68.

Bodur, Hüsnu Ezber, “Akif’e Dini Sosyolojik Bir Bakış”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Erzurum 1997, sy. 13, ss. 21-29.

Cemal, Mithat, *Mehmet Akif*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., Ankara 1990.

Doğan, Cem, “II. Meşrutiyet’te Tartışılan Fikir Akımları ve Mehmet Akif Ersoy’un İslâmcılığa İlişkin Görüşleri Üzerine Genel Bir Değerlendirme”, *Uluslararası Mehmet Akif Ersoy Milli Birlik ve Bütünlük Sempozyumu*, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2011.

Düzdağ, M. Ertuğrul, *Mehmet Akif Ersoy*, Kapı Yayınları, İstanbul 2013.

Ersoy, Mehmet Akif, *Düzyazılar, Makaleler, Tefsirler, Vaazlar*, Haz. Abdulvahap Akbaş, Beyan Yayınları, İstanbul 2010.

-----, Mehmet Akif, *Safahat*, İnkılâp Kitapevi Kenan Matbaası, İstanbul 1944.

Kabaklı, Ahmet, *Mehmet Akif*, Türk Edebiyatı Vakfı Yay., İstanbul 1984.

Karakoç, Sezai, *Mehmed Akif*, Diriliş Yayınları, İstanbul 2007.

Kılıç, Ahmet Faruk, *Milli Yürek Mehmet Akif Ersoy’un Din ve Toplum Anlayışı*, Değişim Yayınları, İstanbul 2008.

Meşe, İlknur, “Modernleşme Sürecinde Türk Siyasal Kimliklerinde Muhafazakâr ve Yenilikçi Tavrılar”, *Muhafazakâr Düşünce*, Ankara 2006, Yıl. 2, sy. 9-10, ss. 125- 147.

Okay- Düzdağ, M. Orhan -M. Ertuğrul, “Mehmet Akif Ersoy”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara 2003, c. XXIIIX, ss. 432-439.

Öz, Satılmış, “Mehmet Akif Ersoy’da Geri Kalmışlık ve Kalkınma Problemi (Safahat Örneği)”, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Yıl: 18, sy: 30, Temmuz-Aralık 2013, ss. 140-161.

Tansel, Fevziye Abdullah, *Mehmet Akif Ersoy (Hayatı ve Eserleri)*, Mehmet Akif Ersoy Fikir ve Sanat Vakfı Yay., Ankara 1991.

Yıldırım, Ergün, “Toplumsal Gelişme Açısından Protestanlık ve İslâm”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi*, 12 (2005), ss. 51-64.

